

Tadżykistan: chroniczna stagnacja

Józef Lang

Tadżykistan od momentu uzyskania niepodległości boryka się z poważnymi problemami politycznymi, gospodarczymi i społecznymi. W ciągu ostatnich miesięcy ich intensywność wyraźnie się zwiększyła, co jest spowodowane m.in. pogorszającą się sytuacją gospodarczą w Rosji i kilkukrotnym spadkiem wpływów od tadżyckich migrantów zarobkowych oraz zwiększającym się autorytaryzmem prezydenta Emomalego Rachmona. Pomimo tej intensyfikacji, jakościowo problemy Tadżykistanu pozostają niezmiennie od lat. Obok strukturalnej słabości państwa ich główną przyczyną jest trwała neokolonialna zależność od Rosji, skutecznie zawężająca pole manewru politycznego Duszanbe i pozostawiająca kraj w strefie rosyjskiego oddziaływania. Zależność ta z jednej strony chroni Tadżykistan przed całkowitą zapaścią, z drugiej uniemożliwia rozwój państwa, skutkując trwałą stagnacją. Podobne procesy zachodzą również w innych krajach postsowieckiej Azji Centralnej, jednak w przypadku Tadżykistanu zależność od Rosji i spowodowana nią stagnacja są najsilniejsze, a ich mechanizmy szczególnie widoczne.

Przyczyny zależności

Chroniczna słabość Tadżykistanu, niezmienny brak perspektyw na rozwój państwa oraz szczególne, uwarunkowane historycznie i nieprzerwane więzi z Rosją to zjawiska nierozdzielnie ze sobą związane i decydujące o sytuacji w tym kraju. Siła, charakter, bezalternatywność i dynamika zależności Tadżykistanu od Rosji pozwala mówić o sytuacji neokolonialnej, kluczowej dla opisu procesów zachodzących w Tadżykistanie. Słabość Tadżykistanu jest pierwotnym czynnikiem wymuszającym zależność kraju od wsparcia z zewnątrz. Tadżykistan jest najbiedniejszym krajem byłego ZSRR, z poważnymi problemami społecznymi, słabo rozwiniętą gospodarką, autorytarną władzą i regresem cywilizacyjnym. W wymiarze politycznym słabość Tadżykistanu przejawia się między innymi w nieefektywności instytucji państwowych i stopniu ich skorum-

powania¹, niestabilności politycznej państwa² przy jednoczesnym autorytaryzmie władzy w Duszanbe. Aparat państwowy jest dysfunkcyjny – poszczególne instytucje są elementem korupcyjnego systemu, a nie zajmują się zadaniami, do których zostały powołane³, co skutkuje

¹ W rankingu Corruption Perceptions Index w 2015 roku Tadżykistan zajął 136. miejsce na 162 oceniane kraje. Korupcja ma charakter systemowy i dotyczy nie tylko stosunków między obywatelami a państwem, ale również stanowi istotny element systemu politycznego.

² Przejawiającej się m.in. w okresowych starciach zbrojnych, np. w Chorogu w 2012 roku pomiędzy władzami centralnymi a lokalnymi nieformalnymi przywódcami pamińskimi lub we wrześniu 2015 roku pomiędzy siłami rządowymi a byłym wiceministrem obrony. Zob. szerzej: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-09-09/tadzykistan-wiceminister-obrony-do-odstrzalu>

³ Np. udział struktur państwowych w przemyśle narkotyków z Afganistanu. Tadżykistan jest ważnym szlakiem przerzutowym afgańskiej heroiny na rynek rosyjski. Dochody tadżyckiej elity z tego procederu mogą sięgać nawet kilku miliardów USD rocznie; <http://www.state.gov/j/inl/rls/nrcrpt/2014/vol1/223077.htm>

nieefektywnością polityczną państwa. W kraju nie podejmowano również prób reform mających na celu rzeczywistą zmianę. Słabość państwa w połączeniu ze skalą wyzwań stojących przed Tadżykistanem oznacza, że w celu zabezpieczenia swojej władzy elita w Duszanbe jest zmuszona do uzyskania wsparcia politycznego z zewnątrz.

Siła, charakter, bezalternatywność i dynamika zależności Tadżykistanu od Rosji pozwala mówić o sytuacji neokolonialnej, kluczowej dla opisu procesów zachodzących w Tadżykistanie.

Sytuacja gospodarcza Tadżykistanu nie pozwala na niezależne funkcjonowanie państwa. Gospodarka kraju jest mała i nierozwinięta⁴. Słabość gospodarki skutkuje pauperyzacją społeczeństwa, zwłaszcza na obszarach wiejskich – około 42% ludności Tadżykistanu żyje poniżej poziomu ubóstwa⁵. Brak impulsów modernizacyjnych w połączeniu z brakiem surowców energetycznych, których eksport jest podstawą dochodów zamożniejszych państw regionu (przede wszystkim Kazachstanu), powodują, że Tadżykistan nie jest niezależny gospodarczo i również w tej dziedzinie potrzebuje wsparcia z zewnątrz. Aparat państwa otrzymuje pomoc ze strony międzynarodowych instytucji finansowych i poszczególnych państw (przede wszystkim Chin), które finansują określone projekty i instytucje. Dla ludności takim wsparciem jest obecność w Rosji tadżyckich migrantów zarobkowych, od których przekazy pieniężne są głównym źródłem utrzymania w skali całego społeczeństwa. Ze względu na duży wzrost demograficzny Tadżykistanu (pomiędzy 2000 i 2014 rokiem wzrost o 2,1 mln, czyli 35%), ma to również ogromne znaczenie

polityczno-społeczne, gdyż pozwala rozładować napięcia społeczne, mogące być potencjalnie zagrożeniem dla władzy prezydenta Rachmona. Chroniczna słabość Tadżykistanu jest powiązana z zależnością od dawnej metropolii, tj. Moskwy – zależność ta ma charakter ciągły, pomimo jej okresowego słabnięcia. Tadżykistan w jego obecnym kształcie (granice, instytucje polityczne itd.) jest efektem sowieckiej polityki w regionie, a w trakcie istnienia ZSRR lokalne władze komunistyczne były zależne od woli politycznej Moskwy. Po uzyskaniu niepodległości kraj doświadczył krwawej wojny domowej (1992–1997) pomiędzy władzami w Duszanbe⁶ a Zjednoczoną Opozycją Tadżycką⁷, w której zostało zabitych nawet do 100 tys. osób, a 1,2 mln zostało uchodźcami. W trakcie wojny domowej to Rosja była głównym arbitrem w walce poszczególnych klanów, poprzez obecność wojskową wpływała na przebieg konfliktu (rosyjscy żołnierze brali w nim udział po stronie rządowej), a ostatecznie została również gwarantem porozumień pokojowych. Po wojnie sytuacja w kraju pozostawała niestabilna, a władze centralne nie były w stanie efektywnie sprawować kontroli nad całym terytorium państwa. Skutkowało to dalszą polityczną zależnością od rosyjskiego wsparcia. Po zamachach 11 września 2001 roku i operacji wojskowej kierowanej przez USA w Afganistanie, Duszanbe otworzyło się na współpracę z Zachodem (m.in. zachodnia pomoc i obecność wojskowa), co umożliwiło osłabienie, ale nie zerwanie, zależności od Rosji w tym wymiarze i wymuszenie na niej określonych ustępstw (np. wycofanie rosyjskich pograniczników z granicy z Afganistanem w 2005 roku). Wskutek słabości państwa próba równoważenia przez Duszanbe wpływów poszczególnych graczy nie przyniosła trwałego skutku i wraz ze spadkiem zachodniego zainteresowania regionem (koniec misji ISAF w Afganistanie), Rosja powróciła do roli niekwe-

⁴ W 2014 roku PKB wyniósł 9,24 mld USD (1114 USD *per capita*), a głównymi gałęziami gospodarki są rolnictwo (23,46% PKB) i handel (14,37% PKB). Dane Banku Światowego i tadżyckiej Agencji ds. Statystyki, dostępne na: <http://www.worldbank.org/en/country/tajikistan> i <http://www.stat.tj/ru/macroeconomic-indicators/>

⁵ http://hdr.undp.org/sites/default/files/tajikistan_2013.pdf

⁶ Reprezentującymi klany leninabadzki i kulabski, wywodzące się z zachodniej, bardziej rozwiniętej części kraju.

⁷ Połączone siły organizacji islamskich i demokratycznych, pochodzących głównie z Garmu i w mniejszym stopniu Badachschanu – wschodnich i mniej rozwiniętych części kraju.

stionowanego politycznego patrona Duszanbe. Ze względu na strukturalny charakter słabości Tadżykistanu, a także jego położenie i uwarunkowania historyczne, nie istnieją alternatywy dla aktualnego modelu politycznego, społecznego i gospodarczego państwa, oraz wynikającej z niego zależności od Moskwy. Nie ma również możliwości zmiany patrona, ponieważ Chiny, Zachód lub regionalne potęgi takie jak Iran czy Indie – pomimo obecności w Tadżykistanie – nie są w stanie odgrywać takiej roli, jaką odgrywa Rosja, nie są także tym zainteresowane. Dodatkowo ugruntowane wojną domową przeświadczenie o konieczności rosyjskiego wsparcia dla przywódcy kraju, powoduje, że następcy Rachmona najprawdopodobniej nie tylko nie będą ograniczać zależności od Rosji, ale aktywnie zabiegać o akceptację z jej strony.

Mechanizmy neokolonializmu w Tadżykistanie

Zależność Tadżykistanu od Rosji, i w znacznie mniejszym stopniu także od Chin, widoczna jest w wymiarach politycznym, gospodarczym i społecznym. Najbardziej jaskrawym przejawem tej wielopłaszczyznowej zależności są masowe wyjazdy tadżyckich migrantów zarobkowych do Rosji. Jednocześnie zależność od metropolii nie jest tożsama z impulsem modernizacyjnym i rozwojowym dla Tadżykistanu z ich strony.

Zależność od metropolii nie jest tożsama z impulsem modernizacyjnym i rozwojowym dla Tadżykistanu z ich strony. W interesie starych i nowych metropolii jest trwanie Tadżykistanu w jego obecnym stanie.

W interesie starych i nowych metropolii jest trwanie Tadżykistanu w jego obecnym stanie. Pekin jest zainteresowany stabilnością u swych granic, ewentualnie powstaniem określonych korytarzy transportowych w Tadżykistanie, co wymaga podtrzymywania państwowości ta-

dżyckiej, ale nie modernizacji i transformacji kraju. Moskwa natomiast chce utrzymać swoją strefę wpływów w Azji Centralnej. Zatem w jej interesie jest Tadżykistan na tyle słaby, by Duszanbe nie miało alternatywy dla stosunków z Rosją, lecz zarazem wystarczająco silny, by państwo to nie zapadło się pod rosnącymi, strukturalnymi problemami wewnętrznymi.

W wymiarze politycznym i bezpieczeństwa mechanizmy neokolonialnej polityki Moskwy mają na celu przede wszystkim utrzymanie zależności Duszanbe, ograniczenie przestrzeni manewru politycznego, a zatem konieczność realizacji rosyjskich postulatów. Rosja wykorzystuje do tego kwestie stabilności i bezpieczeństwa Tadżykistanu, stawiając głównie na bodźce negatywne – groźbę destabilizacji kraju w przypadku posunięć Duszanbe niezgodnych z rosyjskim interesem. Pozwala na to kluczowa dla stabilności społecznej kraju obecność tadżyckich migrantów zarobkowych w Rosji, możliwość wspierania wewnętrznych⁸ i zewnętrznych⁹ przeciwników reżimu oraz obecność wojskową. Siły rosyjskie są obecne w Tadżykistanie od początku istnienia tego państwa – na zachodzie i południu kraju (Kurgan Tiube i Duszanbe) stacjonują jednostki 201. rosyjskiej bazy wojskowej, o łącznej liczebności do 7 tysięcy żołnierzy. Dodatkowo do instytucjonalizacji swych wpływów Moskwa wykorzystuje organizacje międzynarodowe, takie jak zdominowana przez Rosję Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), która będąc sojuszem wojskowym pozwala Moskwie kontrolować Tadżykistan w sferze bezpieczeństwa (przede wszystkim

⁸ Np. wsparcie dla Islamskiej Partii Odrodzenia Tadżykistanu poprzez umożliwienie jej liderowi Muhiddinowi Kabiriemu działalności wśród tadżyckich migrantów zarobkowych w Rosji.

⁹ Np. pomoc wojskowa dla będącego w sporze granicznym z Tadżykistanem Kirgistanu. W 2012 roku Moskwa zdecydowała o przekazaniu sprzętu wojskowego do Tadżykistanu i Kirgistanu, oficjalnie w ramach wspierania możliwości obronnych tych państw w kontekście zagrożeń płynących z Afganistanu. Jednocześnie niegraniczący z Afganistanem Kirgistan otrzyma pomoc o wartości 1,1 mld USD, a Tadżykistan jedynie 200 mln USD.

w wymiarze geopolitycznym, rozumianym jako brak innej obecności wojskowej niż rosyjska)¹⁰. Zależność Tadżykistanu od Rosji w minimalnym stopniu ograniczana jest przez dynamicznie rosnące gospodarcze zaangażowanie Chin w tym kraju. Paradoksalnie nie koliduje ono z interesami Rosji, a w wielu aspektach jest wobec nich komplementarne. Moskwa dysponuje szerokim wachlarzem politycznych instrumentów nacisku na Duszanbe, jednak jej oferta gospodarcza jest znacznie skromniejsza i dotyczy głównie kwestii migrantów zarobkowych. Tadżykistan jest też częściowo zależny energetycznie od Rosji – paliwa i produkty ropopochodne są niemal w całości importowane z Rosji, która wykorzystywała cła eksportowe na nie jako instrument nacisku¹¹.

W wymiarze społecznym, ale również politycznym i gospodarczym, głównym mechanizmem uzależnienia Tadżykistanu od Rosji jest masowa migracja zarobkowa do Rosji.

Chińska oferta, choć również skutkuje uzależnieniem Tadżykistanu, opiera się na pozytywnych impulsach do współpracy, przede wszystkim w postaci kredytów i inwestycji. Przeznaczone są one przeważnie na realizację projektów infrastrukturalnych (głównie transportowych), a ich wysokość w latach 2014–2017 ma wynieść 6 mld USD¹². Są one ważnym źródłem dochodów dla państwa oraz umożliwiają realizację niezbędnych inwestycji, których bez chińskiego wsparcia Duszanbe nie byłoby w stanie przeprowadzić. Nie zagraża to jednak bezpośrednio interesom Moskwy, Pekin uznaje bowiem Tadżykistan za część rosyjskiej strefy wpływów,

a chińskie zaangażowanie gospodarcze nie jest konkurencyjne wobec rosyjskiego.

W wymiarze społecznym, ale również politycznym i gospodarczym, głównym mechanizmem uzależnienia Tadżykistanu od Rosji jest masowa migracja zarobkowa do Rosji (862 tysięcy osób w styczniu 2016 roku)¹³. Dla znacznej części społeczeństwa podstawowym źródłem utrzymania jest praca w Rosji lub przekazy pieniężne od migrantów. Wartość tych przekazów w 2014 roku wyniosła 3,83 mld USD¹⁴, co w stosunku do wielkości PKB wynosi około 41% (najwyższy współczynnik na świecie).

Dla Duszanbe ogrom migracji zarobkowej do Rosji jest z jednej strony czynnikiem stabilizującym – stanowi główne źródło dochodów dla społeczeństwa i obniża poziom napięć społecznych, z drugiej zaś powoduje daleko idące uzależnienie gospodarczo-polityczne od Rosji. Dzięki migracji władze nie muszą borykać się z problemem zapewnienia bytu społeczeństwu i jednocześnie pozbywają się z kraju najbardziej aktywnych jednostek, tym samym neutralizując zagrożenia dla stabilności reżimu ze strony społeczeństwa. Moskwa, świadoma znaczenia tej kwestii dla Duszanbe, wielokrotnie wykorzystywała tę kartę w stosunkach z Tadżykistanem, zarówno poprzez działania negatywne (masowe obławy i deportacje nielegalnych migrantów)¹⁵, jak i pozytywne (ułatwienia dla migrantów zarobkowych z Tadżykistanu)¹⁶.

Konsekwencje zależności

Konsekwencją zależności Tadżykistanu od Rosji jest konserwacja obecnego systemu, która z jednej strony oznacza względną stabilność państwa, a z drugiej rosnącą stagnację. Tendencje te są widoczne zarów-

¹⁰ Szerzej zob.: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2014-10-28/zakladnicy-moskwy-klienci-pekinu-bezpieczenstwo-w-azji-centralnej-w>

¹¹ <http://news.tj/ru/newspaper/article/rossiya-otmenila-ta-tozhennye-poshliny-na-gsm>

¹² Z czego 3,2 mld USD to koszt budowy tadżyckiego odcinka czwartej nitki gazociągu Turkmenistan–Chiny, <http://akipress.com/news:547591/>

¹³ Dane Federalnej Służby Migracyjnej Federacji Rosyjskiej, http://www.fms.gov.ru/fms/activity/stats/Statistics/Svedeniya_v_otnoshenii_inostrannih_grazh

¹⁴ Dane rosyjskiego Banku Centralnego, http://www.cbr.ru/statistics/?Prtid=svs&ch=Par_17101#CheckedItem

¹⁵ http://piter.tv/event/FMS_priznali_chno_oblava/

¹⁶ http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2013/02/130208_rn_tajikistan_migrants

no w wymiarze politycznym, jak i społeczno-cywilizacyjnym. W obu aspektach odpowiada to interesom Rosji i wzmacnia jej pozycję.

W wymiarze politycznym rosyjskie wsparcie przekłada się na trwałość reżimu, wzrost pozycji prezydenta Rachmona, co skutkuje zwiększeniem autorytaryzmu w Tadżykistanie.

Konsekwencją zależności Tadżykistanu od Rosji jest konserwacja obecnego systemu, która z jednej strony oznacza relatywną stabilność państwa, a z drugiej rosnącą stagnację.

Dotyczy to zarówno stopnia kontroli państwa i gospodarki przez prezydenta i jego rodzinę, jak i malejącej przestrzeni dla pluralizmu politycznego (np. delegalizacja opozycyjnej Islamskiej Partii Odrodzenia Tadżykistanu)¹⁷ oraz kontroli nad społeczeństwem¹⁸. Rola rządzącego od 1994 roku Rachmona wzrasta, co jest widoczne również w wymiarze prawnym – np. w grudniu 2015 roku parlament przyjął ustawę o Liderze Narodu, na mocy której Rachmon, obok wspomnianego tytułu, zyskuje m.in. dożywotni immunitet, który ma obowiązywać nawet po zakończeniu sprawowania urzędu prezydenta¹⁹.

¹⁷ Partia ta została utworzona na podstawie porozumienia ze Zjednoczoną Opozycją Tadżycką po wojnie domowej. W wymiarze politycznym jest ona umiarkowanie islamska, opowiada się za świecką modernizacją państwa z poszanowaniem wartości islamskich. Przez lata jako jedyna partia opozycyjna zasiadała w parlamencie i była jedyną legalnie działającą islamską partią w regionie. W marcu 2015 roku nie dostała się do parlamentu (co ze względu na niedemokratyczny charakter wyborów było decyzją polityczną), a we wrześniu 2015 roku została zdelegalizowana i uznana za organizację terrorystyczną. Obecnie część jej przywódców przebywa na emigracji (lider Muhiddin Kabiri w Turcji), a pozostali są prześladowani przez władze tadżyckie.

¹⁸ M.in. zaostrzenie kontroli nad niezależnymi od władzy instytucjami społecznymi i religijnymi (przede wszystkim islamskimi), blokowanie dostępu do informacji lub zmniejszanie swobody działania organizacji pozarządowych; <http://islamreview.ru/community/ulemy-tadzhikistana-obavili-voynu-salafitam/>, <http://www.osce.org/fom/125218>, <http://www.rferl.org/content/tajik-legalizes-blocking-internet/27386494.html>

¹⁹ <http://www.avesta.tj/goverment/37193-parlament-tadzhikistana-prinyal-zakonoproekt-o-lidere-nacii.html>

Autorytaryzm powoduje również, że ważnym elementem systemu politycznego jest rodzina Rachmona, która sprawuje wysokie funkcje państwowe – np. syn Rachmona, Rustam jest szefem Służby Celnej, córka Ozoda jest przewodniczącą Aparatu Prezydenta, a jej mąż Dżamoludin Nuralijew jest wiceministrem finansów²⁰ - i jest zwornikiem systemu korupcyjnych powiązań. Niemal każda gałąź gospodarki jest kontrolowana bezpośrednio przez krewnych Rachmona, którzy czerpią zyski z działalności podległych im przedsiębiorstw oraz opłat od reszty przedsiębiorców²¹.

Masowa migracja zarobkowa z Tadżykistanu jest nie tylko podstawowym źródłem utrzymania dla znacznej części społeczeństwa, ale też źródłem dodatkowych problemów społecznych. Wyjazd z kraju przynajmniej 10% ludności, w tym przede wszystkim mężczyzn w wieku produkcyjnym²², powoduje m.in. niekorzystne z punktu widzenia długotrwałego rozwoju gospodarczego zmiany demograficzne, uzależnienie całej społeczności od przekazów pieniężnych z Rosji, pogorszenie się sytuacji kobiet – np. powrót nieusankcjonowanej prawnie poligamii w skali nadającej temu zjawisku rangę społecznego problemu²³, czy radykalizację islamską. Radykalizacja ta najczęściej następuje w trakcie pobytu w Rosji, gdzie z jednej strony dostępne są radykalne idee islamskie, z drugiej migranci często są poddawani szykanom i prześladowaniu. Radykalizm islamski jest obecny w tadżyckim społeczeństwie (przejawem może być obecność kilkuset obywateli tego kraju w szeregach islamskich organizacji terrorystycznych w Syrii, Iraku, Afganistanie i Pakistanie²⁴), jednak nie stanowi on

²⁰ Szerzej zob.: <http://www.eurasianet.org/node/68408>

²¹ <http://cabar.asia/ru/tajikistan/386-nurali-davlat-tadzhikistan-korrupsiya-reshaet-vse>

²² W listopadzie 2015 roku 355 tys. (ok 40%) migrantów to mężczyźni w przedziale wiekowym 18–29 lat. Dane Federalnej Służby Migracyjnej Federacji Rosyjskiej.

²³ <https://iwpr.net/global-voices/despise-ban-polygamy-becoming-normal-tajikistan>

²⁴ Np. dowódca tadżyckiego OMON-u (specjalny oddział milicji) pułkownik Gulmurod Chalimow w kwietniu 2015 roku uciekł do Syrii i wstąpił w szeregi Państwa Islamskiego. Szerzej zob.: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2015-09-21/homo-dzhihadicus>

egzystencjalnego zagrożenia dla Tadżykistanu²⁵. Kolejną negatywną tendencją w Tadżykistanie spowodowaną neokolonialną stagnacją jest regres cywilizacyjny, widoczny w dwóch wymiarach – infrastrukturalnym i społecznym. W pierwszym przypadku problemem jest zużycie się sowieckiej infrastruktury przemysłowej (np. huta aluminium TALKO), energetycznej (bloki energetyczne w hydroelektrowniach i sieci przesyłowe) i transportowej przy jednoczesnym braku środków na renowację²⁶. Doraźnie sytuację ratują pomoc finansowa ze strony organizacji międzynarodowych oraz chińskie kredyty i inwestycje w infrastrukturę transportową, jednak są to działania punktowe, podczas gdy problem ma charakter systemowy.

Wzrost znaczenia islamu w Tadżykistanie również wiąże się z szerszym procesem demodernizacji społeczeństwa (powrotu do tradycyjnych struktur), a miejscami te dwa procesy są niemożliwe do oddzielenia.

Regres cywilizacyjny dotyczy również społeczeństwa i jest widoczny m.in. w obniżeniu się poziomu edukacji, braku wykwalifikowanej siły roboczej i ekspertów czy ogólnym obniżeniu się poziomu kapitału ludzkiego²⁷. Również szeroko opisywany wzrost znaczenia islamu w Tadżykistanie wiąże się z szerszym procesem demodernizacji społeczeństwa (powrotu do tradycyjnych struktur), a miejscami te dwa procesy są niemożliwe do oddzielenia.

²⁵ Świadczy o tym chociażby przykład pułkownika Chalimowa (po radykalizacji wybrał wyjazd do Syrii, a nie rozpoczęcie walki w kraju) lub brak stanowczych działań wobec tadżyckich radykałów islamskich działających za granicą, podczas gdy w stosunku do opozycyjnych wobec Rachmona świeckich polityków będących na emigracji stosowane są bardzo agresywne metody, w tym zabójstwa.

²⁶ Szerzej zob.: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/201%20Central%20Asia%20-%20Decay%20and%20Decline.pdf>

²⁷ Tamże.

Brak perspektyw na pozytywną zmianę

Ze względu na chroniczny i strukturalny charakter słabości Tadżykistanu, neokolonialną zależność od Rosji oraz spowodowaną obydwoma tymi czynnikami stagnację, pozytywna zmiana sytuacji w Tadżykistanie wydaje się niemożliwa. Najprawdopodobniej obecne dzisiaj procesy będą się pogłębiać, skutkując dalszą stagnacją. Jedynym możliwym scenariuszem jakościowej zmiany w kraju wydaje się być scenariusz negatywny – destabilizacja Tadżykistanu spowodowana pogorszeniem się sytuacji w Rosji.

Wewnętrznie Tadżykistan nie jest w stanie wygenerować impulsów modernizacyjnych. W wymiarze politycznym, oprócz czynników strukturalnych, ograniczeniem w rozwoju jest również brak woli politycznej do zmiany modelu funkcjonowania państwa. Obecnie brak jest rzeczywistej alternatywy dla rządów prezydenta Rachmona, który poprzez zmiany w konstytucji zlikwidował limit kadencji prezydenta i może sprawować władzę nawet dożywotnio. Dodatkowo, nawet w przypadku odejścia Rachmona z życia politycznego, jego następcą będzie prawdopodobnie wywodzący się z jego otoczenia, a zatem powielający te same, ugruntowane historycznie i kulturowo mechanizmy władzy i model relacji państwa ze społeczeństwem. Potencjalnymi następcami Rachmona mogą być wymieniani w takim charakterze od lat wpływowi mer Duszambe Machmadsaid Ubajdulojew lub rodzina prezydenta. W tym kontekście rozpatrywane są niedawne zmiany konstytucyjne (m.in. obniżenie wymaganego progu wieku dla kandydata na urząd prezydenta), które umożliwiłyby udział w wyborach w 2020 roku synowi Rachmona – Rustamowi²⁸.

Perspektywy na polepszenie się sytuacji gospodarczej Tadżykistanu są także niewielkie. Nie zmieniają tego również ambitne projekty infrastrukturalne planowane przez Duszambe. Budowa największej elektrowni wodnej

²⁸ <http://www.rferl.org/content/tajikistan-presidential-dynasty-cleared/27532011.html>

w regionie – Rogun – najprawdopodobniej nie dojdzie do skutku, ze względu na brak finansowania z Banku Światowego (USA zablokowały możliwość udzielania środków na duże projekty hydroelektryczne)²⁹. Powstanie sieci umożliwiającej eksport energii elektrycznej do Afganistanu i Pakistanu (projekt CASA 1000)³⁰ lub czwartej nitki gazociągu Turkmenistan–Chiny (która ma przebiegać przez Tadżykistan)³¹ nie rozwiążą systemowych problemów tadżyckiej gospodarki. Również możliwa eksploatacja potencjalnych złóż gazu ziemnego (o szacowanej wielkości nawet do 3,2 bln m³)³², wskutek skorumpowania państwa i braku efektywnego mechanizmu redystrybucji, nie wpłynie znacząco na poprawę sytuacji społeczno-gospodarczej i nie będzie impulsem modernizacyjnym.

Perspektywy na polepszenie się sytuacji gospodarczej Tadżykistanu są niewielkie. Nie zmieniają tego również ambitne projekty infrastrukturalne planowane przez Duszanbe.

Społeczeństwo również prawdopodobnie nie będzie inicjatorem zmian w kraju. Problemy społeczne i zła sytuacja gospodarcza generują napięcia społeczne, jednak nie przekładają się one na wzrost nastrojów antyrządowych. Wynika to zarówno z bierności społeczeństwa tadżyckiego, traumy, jaką jest pamięć o wojnie domowej w latach 90., mocnego, negatywnego przykładu destabilizacji w sąsiednim Afganistanie, jak i nieobecności w kraju najbardziej aktywnych jednostek wskutek migracji zarobkowej. Sytuacja może ulec zmianie

w przyszłości, ze względu na spowodowane pogłębiającym się kryzysem mniejsze możliwości absorpcji tadżyckich migrantów zarobkowych przez rosyjski rynek i duży wzrost demograficzny Tadżykistanu.

Scenariusz negatywnego rozwoju sytuacji w Tadżykistanie jest możliwy, ale prawdopodobieństwo jego wystąpienia nie jest obecnie wysokie. Głównym wyzwaniem są problemy społeczno-gospodarcze. Wskutek kryzysu gospodarczego w Rosji i spadku wartości rubla sytuacja gospodarcza w Tadżykistanie ulega dalszemu pogorszeniu. Recesja w Rosji ograniczyła zapotrzebowanie na siłę roboczą z Tadżykistanu, spadek wartości rubla w stosunku do dolara (w którym są dokonywane przelewy do Tadżykistanu) znacząco zmniejszył wpływy od migrantów zarobkowych. W III kwartale 2015 roku spadły one prawie czterokrotnie w porównaniu z tym samym kwartałem poprzedniego roku (1,348 mld USD w III kw. 2014 roku, 358 mln w III kw. 2015 roku)³³. Jednocześnie liczba Tadżyków w Rosji spadła o 19% (z 1,105 mln do 896 tys.)³⁴. Brak symetryczności pomiędzy tymi liczbami wynika z braku alternatywy dla pracy w Rosji i spadku wartości tadżyckiej waluty somoni w stosunku do dolara (około 49,6% od grudnia 2014 roku), co amortyzuje niższe wpływy od migrantów. Jednocześnie spadek wartości somoni negatywnie wpływa na gospodarkę tadżycką – ze względu na słabo rozwinięty eksport nie można go wykorzystać do zwiększenia konkurencyjności tadżyckich towarów na zewnętrznych rynkach, natomiast zwiększa się deficyt handlowy.

W przypadku dalszego zmniejszania się wpływów od migrantów zarobkowych rośnie ryzyko wystąpienia niepokojów społecznych, które w połączeniu z animozjami pomiędzy klanami reprezentującymi poszczególne regiony kraju mogą doprowadzić do destabilizacji państwa. Sytuację dodatkowo komplikują napięte stosunki z sąsiedziami – mają miejsce regularne lokalne incydenty i konflikty graniczne z Kirgistanem oraz od po-

²⁹ Appropriation Act H.R. 3547 Section 7060, 7D, 18.01.2014; <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/3547/text>

³⁰ <http://nation.com.pk/business/26-Nov-2015/agreement-signed-for-casa-1000-transmission-line>

³¹ <http://www.eurasianet.org/node/69976>

³² Szerzej zob.: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-06-26/tadzycki-gaz-zmieni-uklad-sil-w-azji-centralnej>

³³ Zob. Aneks.

³⁴ Dane Federalnej Służby Migracyjnej Rosji.

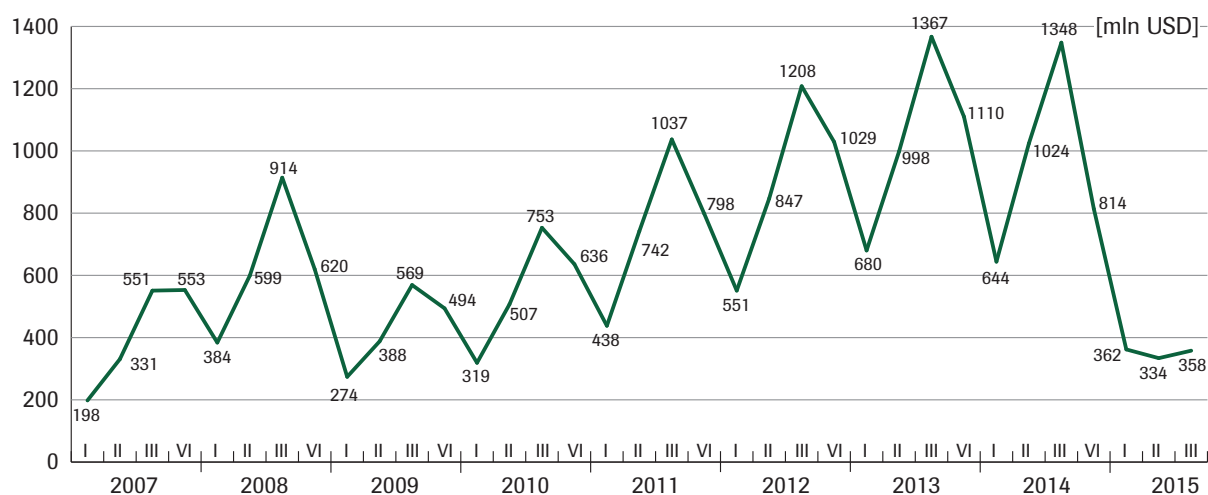
czątku niepodległości animozje z Uzbekistanem (w ostatnim czasie widać poprawę relacji, np. pierwsze konsultacje MSZ obu państw w grudniu 2015 roku, jednak pełna normalizacja stosunków jest odległą perspektywą).

Przykład postsowieckiej, neokolonialnej stagnacji Tadżykistanu, wprawdzie skrajny, nie jest odosobniony. Mechanizmy odpowiedzialne za brak perspektyw na pozytywną zmianę

w Tadżykistanie – połączenie autorytarnej, skorpumpowanej władzy, słabych i nieefektywnych instytucji państwowych, spauperyzowanego, biernego społeczeństwa oraz polityczno-gospodarczego uzależnienia od byłych (i nowych) metropolii – są obecne na mniejszą skalę również w innych mniejszych i nieposiadających złóż węglowodorów państwach byłego ZSRR, przede wszystkim w Kirgistanie i Armenii.

ANEKS

Wpływy od tadżyckich migrantów zarobkowych w Rosji (w mln USD/kwartał)

Dane: Bank Centralny Federacji Rosyjskiej (http://www.cbr.ru/statistics/?Prtid=svs&ch=Par_17101#CheckedItem)

REDAKCJA MERYTORYCZNA: Adam Eberhardt,
Krzysztof Strachota
REDAKCJA: Katarzyna Kazimierska, Anna Łabuszewska
SKŁAD: Bohdan Wędrychowski

Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia
ul. Koszykowa 6a, 00-564 Warszawa
tel.: +48 | 22 | 525 80 00,
fax: +48 | 22 | 525 80 40

**Opinie wyrażone przez autorów analiz nie przedstawiają
oficjalnego stanowiska władz RP**

Zapraszamy na naszą stronę: www.osw.waw.pl